

O jednostce i historii – Gorbaczow i koniec imperium

Alicja Stępień-Kuczyńska

Gorbaczow. Pierestrojka i rozpad imperium

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020

JAKUB OLCHOWSKI

UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE

INSTYTUT EUROPY ŚRODKOWEJ W LUBLINIE

recenzja książki

Na temat jednego z najważniejszych polityków w nowożytnej historii napisano bardzo wiele. W tym roku Michaił Gorbaczow obchodził 90. urodziny, co jest kolejną okazją, by przyrzeć się tej postaci. Podjęła się tego znawczyni Rosji i obszaru poradzieckiego, autorka wielu publikacji dotyczących tej tematyki, profesor Alicja Stępień-Kuczyńska z Uniwersytetu Łódzkiego. Książkę jej autorstwa charakteryzuje przede wszystkim to, że jest to opracowanie dość krótkie, syntetyczne i ukazujące nie tylko postać Michaiła Gorbaczowa, ale także obraz Związku Radzieckiego, zwłaszcza w jego okresie schyłkowym.

Co istotne i co trzeba zaznaczyć, nie jest to opracowanie *stricte* naukowe – zresztą z takim zamysłem z pewnością było pisane. Dla badaczy tej tematyki być może książka ta nie wnosi wiele nowego, ale to bardzo dobra pozycja dla każdego, kto chciałby się dowiedzieć, jak wyglądała kariera Michaiła Gorbaczowa, co go ukształtowało, jaką miał wizję państwa, ale też na czym polegały *pierestrojka* i *glasnost*.

To cenne, ponieważ pojęcia te z upływem czasu stają się w powszechnej świadomości coraz bardziej mgliste czy wręcz mityczne – zwykle są kojarzone z rozpadem Związku Radzieckiego, ale rzadziej towarzyszy temu refleksja, że bynajmniej nie do takich konsekwencji *pierestrojka* miała prowadzić.

Książka jest napisana bardzo sprawnie, językiem, który daje przyjemność z lektury. Nie ma wątpliwości, że wynika to z erudycji i doświadczenia Autorki. Znajdziemy tu także wiele cytatów ze wspomnień Michaiła Gorbaczowa, ale też wielu innych postaci, które wpływały na losy świata (np. Margaret Thatcher). Od strony formalno-technicznej książka jest skonstruowana w sposób ciekawy i przemyślany, a także estetycznie wydana i wzbogacona fotografiami. Niestety nie ustrzeżono się kilku wpadek (błędów literowych), w tekście są też powtarzające się fragmenty, nie jest to jednak winą redakcji. Książka ma przejrzystą, dość klarowną strukturę, składa się z pięciu części, kolejno poświęconych: młodości Michaiła Gorbaczowa, próbom reform państwa,

Michaił Gorbaczow wraz z małżonką Raisą podczas spotkania z Ronaldem Reaganem i Nancy Reagan w sowieckiej ambasadzie w Waszyngtonie w grudniu 1987 r.
Autor: By Series: Reagan White House Photographs, 1/20/1981 – 1/20/1989 Collection: White House Photographic Collection, 1/20/1981 - 1/20/1989 – <https://catalog.archives.gov/id/75855905>, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=94938581>

zmianom w polityce zagranicznej, nieudanym reformom aparatu władzy i upadkowi imperium. Przyjęcie takiego podziału wymagało jednak pewnych kompromisów, jeśli chodzi o zawartość poszczególnych części, w efekcie wątki się przeplatają i pojawiają w różnych rozdziałach i w różnych miejscach, co może utrudniać lekturę – i stąd te powtórzenia.

Część pierwsza koncentruje się przede wszystkim na tym, co Gorbaczow ukształtowało – nie tylko jako przyszłego działacza i polityka, ale też jako człowieka – wpływ rodziny i otoczenia, okres studiów i początki angażowania się w działalność partyjną. Widzimy człowieka należącego do tzw. złotego pokolenia Związku Radzieckiego, tj. ludzi, których z racji roku urodzenia nie dotknęły przedwojenne represje i czystki, nie ginęli na polach bitewnych II wojny światowej i skorzystali z postalinowskiej odwilży. Widzimy człowieka pracowitego i wytrwałego, a w roli przywódcy mocarstwa lubianego po drugiej stronie żelaznej kurtyny, co nie dziwi: Michaił Gorbaczow zasadniczo różnił się mentalnością, sposobem bycia, a nawet wyglądem od poprzednich genseków oraz chciał i potrafił rozmawiać. W pewnym okresie miał na Zachodzie niemal celebrycki, jak dzisiaj by to nazwano, status. Widzimy też jednak partyjnego aparatczyka, długo i mozolnie wspinającego się po szczeblach kariery w nomenklaturze, człowieka, który do końca robił wszystko, by nie dopuścić do rozpadu państwa radzieckiego – i który do dziś żałuje, że nie udało się tego uniknąć.

Część druga jest najdłuższa – nie bez powodu, odnosi się bowiem do istoty reform, które realizował, bądź chciał realizować, obejmujący władzę Michaił Gorbaczow. A plany miał ambitne – reformy miały dotyczyć nie tylko sfery gospodarki, co z powodzeniem przeprowadzą Chińczycy (Gorbaczow obejmował władzę w chwili, gdy radziecka gospodarka była już w fatalnym stanie), ale i polityki – co z wielu przyczyn się nie powiodło.

W części trzeciej, poświęconej głównie polityce zagranicznej, mowa jest nie tylko o idei „wspólnego europejskiego domu”, która po dekadach rządów twardogłowych sekretarzy przyniosła spadek zimnowojennego napięcia i początek procesu rozbrojenia, ale także bezprecedensowej otwartości Gorbaczowa. To on potępił pakt Ribbentrop-Mołotow i zakończył radziecką interwencję w Afganistanie. W kontekście jego polityki zagranicznej (dość dobrze ogólnie ocenianej) przedstawiono też relacje z państwami satelickimi, w tym z Polską, a także proces zjednoczenia Niemiec (w którym Gorbaczow odegrał niebagatelną rolę).

W czwartej części znajdziemy opis prób reformowania KPZR i systemu politycznego Związku Radzieckiego oraz konstatację, że Gorbaczow nie był jednak gotowy na głębokie zmiany systemowe, wierząc, że możliwe będą zreformowanie i demokratyzacja (m.in. poprzez „odmłodzenie” kadr) aparatu biurokratycznego, który z natury swej jest niereformowalny, zwłaszcza w skostniałej, inercyjnej i archaicznej strukturze partyjnej, ukształconej przez radziecki system polityczny. Słusznie zauważa Autorka, że jedną z istotnych przyczyn niepowodzenia reform Gorbaczowa był brak poparcia ze strony aparatu partyjnego. Podkreślony został wątek rywalizacji Michaiła Gorbaczowa z Borysem Jelcynem, przewijający się w wielu miejscach. Autorka w tej części analizuje także uwarunkowania i przebieg narastającego w ZSRR wewnętrznego konfliktu politycznego, który destabilizował system polityczny i struktury państwa.

Konsekwencjom tych procesów poświęcona jest ostatnia, piąta część książki, zatytułowana „Rozpad imperium”. Autorka opisuje wydarzenia i okoliczności towarzyszące stopniowemu rozkładowi ZSRR, wewnętrzne zawirowania w elitach władzy, pucz Janajewa i internowanie Gorbaczowa, wreszcie rozwiązanie Związku Radzieckiego i powołanie Wspólnoty Niepodległych Państw.

Autorka stawia wiele pytań, słusznie także zauważając, że dokonując ocen z perspektywy czasu, trzeba mieć na uwadze, iż Michaił Gorbaczow w istocie podróżował w nieznaną i bez wątpienia wykazał się odwagą. Znajdziemy tu i jego sukcesy, jak np. działania na rzecz wolności słowa czy odbudowy relacji państwa z Kościołem, i porażki, jak choćby słabo dziś pamiętana nieudana kampania antyalkoholowa. Książka nie jest jednak biogramem Gorbaczowa – to raczej obraz Związku Radzieckiego i jego specyfiki, zarysowany historycznie, choć koncentrujący się na okresie, w którym Michaił Siergiejewicz sprawował władzę. Zresztą to właśnie specyfika systemu politycznego, ekonomicznego i społecznego sprawiła, że reformy prowadzone przez Gorbaczowa były dla wielu przedstawicieli aparatu partyjnego zbyt radykalne, a z drugiej strony, z perspektywy ich wpływu na funkcjonowanie całego systemu, zbyt mało konsekwentne. W tle pojawiają się, co zrozumiałe, kwestie religijne i narodowościowe, nie brakuje też polityki zagranicznej – a akurat ten wymiar działań Michaiła Gorbaczowa w wielu elementach oceniany bywa pozytywnie zarówno w Rosji, jak i poza jej granicami (szczególnie w kontekście zakończenia zimnowojennego wyścigu zbrojeń). Skłania to generalnie do refleksji nad licznymi kontrowersjami i zróżnicowanymi ocenami, jakie pojawiały się i pojawiają w odniesieniu do twórcy *pieriestrojki*.

Jest to także opowieść o człowieku, który podjął desperacką próbę przebicia głową muru – z drugiej strony widzimy też, ile może kosztować dążenie do przeprowadzenia zmian. Wydaje się, że ukazanie Gorbaczowa w szerszym kontekście nie tylko pozwala lepiej zrozumieć jego i jego czasy, ale też jest jedną z największych zalet publikacji profesor Stępień-Kuczyńskiej. Tym także wyróżnia się ta publikacja spośród wielu innych, poświęconych, nietuzinkowej bez wątpienia, postaci

Michaiła Siergiejewicza Gorbaczowa. Z drugiej strony sprawia to, że czytelnik może się czuć nieco zagubiony, nie wiedząc właściwie, jakie były motywy działań i decyzji Gorbaczowa. W gruncie rzeczy patrzymy na niego głównie przez pryzmat upadku Związku Radzieckiego, a był to proces złożony i warunkowany wieloma czynnikami.

Pamiętać jednak trzeba, że *Gorbaczow. Pieriestrojka i rozpad imperium* ma charakter syntezy, a nie naukowego opracowania. Ponieważ Autorka postawiła sobie dość ambitne zadanie jednoczesnego przedstawienia Gorbaczowa i realiów, w których przyszło mu działać, w pracy ograniczonej do 200 stron, nie udało się uniknąć wynikających z tego kompromisów, wymuszających „kompresję treści”. Nie da się nie zauważyć, że w rezultacie i postać Gorbaczowa, i proces rozpadu imperium radzieckiego nie zostały dogłębnie przeanalizowane, a pewne elementy – jak chociażby kwestia stosunku Rosjan do Gorbaczowa, są ledwo zasygnalizowane. Tak zawężone pole badawcze (wskazane w tytule) tłumaczy co prawda, dlaczego Autorka koncentruje się przede wszystkim na okresie, w którym Michaił Gorbaczow sprawował władzę, ale brak bardziej rozbudowanych informacji na temat dalszych jego losów pozostawia jednak uczucie niedosytu. Nie znajdziemy tu też zbyt wielu informacji na temat tego, dlaczego dziś Rosjanie zarówno Gorbaczowa, jak i *pieriestrojkę* zwykle oceniają negatywnie. Niemniej jednak trzeba podkreślić, że książka, mimo skromnej objętości, jest zdecydowanie przydatnym kompendium wiedzy – być może część treści w niej zawartych to z punktu widzenia historyków, politologów czy analityków, specjalizujących się w tematyce wschodnioeuropejskiej, oczywistości, z pewnością jednak nie dla szerokiego grona czytelników. Warto zatem po tę książkę sięgnąć i szczególnie dotyczy to właśnie osób, które być może nie mają zamiaru detalicznie analizować życiorysu

Gorbaczowa oraz procesu upadku ZSRR, ale są zainteresowane tym politykiem i okresem, w którym sprawował władzę. Wszak wpłynęło to w niemałym stopniu na historię świata. 👁

Jakub Olchowski – doktor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, pracownik Katedry Bezpieczeństwa Międzynarodowego w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji UMCS w Lublinie; kierownik Zespołu Europy Wschodniej Instytutu Europy Wschodniej w Lublinie.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7973-4263>

<https://orcid.org/0000-0002-7973-4263>

Afiliacja:

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Nauk o Polityce i Administracji,

Wydział Politologii i Dziennikarstwa

Instytut Europy Środkowej w Lublinie

e-mail: jakub.olchowski@ies.lublin.pl